

тическа същност — то има социологически характер само.

Изкуството е обществено явление. То е форма на естетическо общуване между хората, — като отразява естетическия живот и го осмисля от позициите на определено общество, класово съзнание. Така то е отражение на красотата в живота и възпътствие на естетическото съзнание, в това е субективно-обективният му характер. Неговата художественост е висша степен на творчество по законите на красотата — това определя мястото му в естетическия живот. Като съзнателно, целенасочено творчество, образите му носят художествена логика и в такъв смисъл то е форма на естетическото мислене. То обслужва естетическия живот, а чрез него целия обществен живот, с естетически идеи — за красотата и красотата на живота, казано накратко. Като подлага на естетическа оценка всичко „общоинтересно“ в живота на епохата, то се ръководи от практиката, от нуждите на живота — в това е и критерият за правдивостта му. А като идеологическо явление то въздейства възпитателно — формира естетическото съзнание, воюва срещу други типове такова съзнание. И активизира за практическа дейност, за усъвършенстване на живота — подбужда духовно личността, за да се усъвършенствува, а чрез нея и живота, — ти единствено може реално да го усъвършенствува чрез практическа дейност. А не „самоусъвършенстване“ на съзнанието ни! Изкуството въздейства на естетическия живот чрез формиране, поточно казано, на художественото съзнание — висша и особена форма на общественото естетическо съзнание. Затова то е главна форма и средство на естети-

ческото възпитание. Индивидуалното общуване с изкуството е само начин на социално възпитание, на духовно ръководене хората в естетическия живот.

Това не е определение, това са само някои белези на изкуството, които трябва да се посочат, когато се противопоставя друго схващане на авторовото определение. Пълното определение трябва да произтича от едно систематично изследване. В тази книга, естетическа методология не е намерена, въпреки богатството ѝ от идеи, интересни анализи, находки и открития даже — плод на един оригинално мислещ ум. И не в субективните възможности на автора се крият недостатъците, а в непреодоляните социологически позиции, които пречат. Самите находки са гаранция, че социологизмът ще бъде надделян.

За това гарантира оригиналната последна глава в книгата.

3. КЪМ ЕСТЕТИЧЕСКА МЕТОДОЛОГИЯ

Свършено чужда на изложението е последната глава. Тя стои като „принадяваща стойност“. А в нея са най-интересните мисли на автора. Те издават следващ, по-висш етап в развитието на схващанията му за изкуството и естетиката, след приключване на книгата. И този етап вече го поставя в сферата на естетическите търсения същността на изкуството.

Този материал бе печатан като статия в сп. „Литературна мисъл“. И не само задължава, но и предизвиква по-широко, самостоятелно обсъждане, защото трябва да срещне подкрепа и защото казаното там е ценно за нашата естетическа мисъл!

ИВАН КОВАЧЕВ

НУШИЧ И НАШЕТО ВРЕМЕ¹

Преди повече от двадесет години един белградски вестник направи анкета, с която искаше да узнае кои свои сънародници югославяните считат за най-популярни. След приключване на анкетата начело на листата стоеше името на Бранислав Нушич, наред с това на футболиста Моша Марянович. Това бе и е един от редките случаи в наше време, когато някакъв голям писател е ограден с такава популярност. За да я спечели, безспорно той е навлязъл и в делника, и в празника

на хората. Само това можеше да ги накара категорично да го поставят веред своите избраници на деня. Защото величината на един известен ум обикновено не се съпътства с голяма популярност.

И въпреки тази слава и изключително място, което Бранислав Нушич заема в литературата на югославските народи, трудовете за неговото творчество далеч не са толкова, колкото се предполага и колкото той заслужава. Библиографията съдържа отделни статии, студии и обзори. Но книга за Б. Нушич, която да прави опит за систематизиране поне на утвърдените оценки до днес, нямаше доскоро.

¹ Боян Ничев — „Бранислав Нушич“, издательство на БАН, 1962 г.

И заради това трудът на нашия литературовед Боян Ничев за Бранислав Нушич буди оправдан интерес.

Характерът на този труд не е литературно-критичен. Това е монография за Бранислав Нушич, писана в историко-литературен аспект, с подчертана тенденция към естетически анализ и популяризирано изложение. Такава е жанровата му особеност. Литературно-критичните бележки в него съществуват, но те не се разпростират много извън синтетичните литературни обобщения и служат главно като средство, необходимо за изясняване художествената специфика на творбите и тяхната проблематика.

Още в началото на книгата си Боян Ничев дава да се разбере, че стремежът му е да се справи с две главни задачи. Първо, да разкрие сложността и многообразието на Нушичевия образ и към това да пристъпи от най-силните му страни. По такъв начин той иска да опровергае буржоазната критика, която представяше Нушич само като хуморист и водевилст. Той също ще се опита да обори онези критики, които хвърляха сянката на слабостта от отделни негови творби върху цялото му творчество. Второ, да изясни сатиричността на Нушичевия театър и да подкрепи онези, които се стремят да скъсат с консервативното, традиционно схемно тълкуване на Нушич като фарсово-комедиян автор. Направен е опит — казва Б. Ничев — „да се изтъкнат всички ония положителни страни на Нушичевия комедиографски стил, останали недооценени, недоразработени или направо изопачени в старата театрална традиция за сценична трактовка на писателя“.

Анализът на широката картина на времето, през което живее Нушич, и анализът на обществото, което заобикаля писателят — в това е съсредоточен резултатът от първото намерение на автора на книгата. В основата си този анализ не носи никакви по-нови и съществени тълкувания от онези, които се знаят за творчеството на Б. Нушич. Новото тук е предимно в интерпретацията на Нушичевия творчески образ и на развитието на неговия творчески процес. Това прави впечатление още от начало. То се заключава в стремежа на автора да се опре да документирани факти и оценки, не като на градиво, което ще му даде материал за строго научно обобщение, а като на средство, което му помага за живо, аналитично, инвентивно, респективно по-свободно творческо тълкуване на сложния и привлекателен лик на Нушич. А оттам и на по-достоверно и по-емоционално проникване до същинското социално и идейно съдържание на Нушичевия персонаж и неговите прототипове в живота. С това Боян Ничев е

освободен от една често срещаща се опасност — да разглежда героите на Нушич само като исторически, консервирани от времето личности. Всъщност, както е изтъквано много пъти досега, Б. Нушич престава да бъде Б. Нушич тъкмо тогава, когато литературните историци, учени и критици оставят неговите герои да живеят единствено в строгите рамки на онова отдавна минало време, което все повече се откъсва от нас. Разкриването вечното у Нушич, т. е. — Нушич като наш съвременник, като изобличител (универсален!) на една нравственост, чиито остатъци не са тъй редки днес, е голяма заслуга на Б. Ничев, наред със заслугата му, че е успял систематично и точно да диференцира Нушич в своето си време.

Авторът на монографията е разделил целия творчески път на писателя на три етапа: до началото на нашия век — период на творческо събуждане на Нушич, после времето до 30-те години — периодът на противоречия, отстъпления и настъпления, и от 30-те години до смъртта му — време, което може да се определи като „зрялост на сатирика“. Въз основа на тези три етапа Боян Ничев се е постарал да изгради цялата своя теза за „реабилитация“ на същинския Нушич, да проникне до детайлите (именно до детайлите!) на неговите естетически, стили и композиционни особености и похвати. Боян Ничев доразвива и изяснява, защитава и доказва убедително, че Нушич е порицател и сатирик, а не само хуморист. Тази единствено правилна алтернатива опровергава косвено¹ и буржоазната критика в миналото, и привържениците на догматичната критика сега, които схващат същинската сатира в някакъв несприемлив груб вид, като търсят нейната ефективност в преките тенденциозни удари и затова отхвърлят Нушич като майстор на сатирата. Боян Ничев от своя страна доказва високата художественост на Нушичевата сатира и аргументирано се противопоставя на опростителските мнения и на предубежденията на догматичната критика. Той изтъква и подчертава, че силата на изобличителната сатира в Нушичевото творчество прогресивно, макар колебливо и неравномерно, нараства. Той дава такава оценка за последния му творчески период: „Докато в ранните си комедии, съсредоточавайки изобличителния си огън срещу отделни крупни социални недъзи, Нушич се домогваше стихийно по силата и логиката на своя реалистичен метод до едно повече или по-малко широко изображение на сръбската буржоазна действи-

¹ Косвено, защото Б. Ничев не дискутира с определени и изовани противници, а само споменава мимоходом някои от тях.

телност, то в комедиите си от 30-те години той направо заклещи и осъди на смърт буржоазната действителност като цяло, отхвърли съзнателно и открито буржоазния свят като системата (стр. 207).

Втората си задача, т. е. опровергаването на консервативните схващания за комедийното творчество на Нушич, които принадлежат единствено на буржоазните критици, Боян Ничев осъществява паралелно с първата, по страниците на цялата си книга. Разгръщането на всестранното творческо развитие на писателя, намирането на аналогични връзки между нравите на неговото време с нравите, останали оттогава до днес, помагат на автора да доразработи и обогати аргументите на онези критици, които се стремят да покажат истинския Нушич. Милан Богданович — един от непреклонните радетели за вярно тълкуване на великия сръбски комедиограф, бе формулирал основните характерни черти на неговите сценични творби така: много жива, почти необуздана комичност; откриване на типичното сръбско и колорита на средата, която осмива; подчертана сатирична жилка¹.

По-рано, особено преди войната, практиката на сценичните интерпретатори на Б. Нушич бе той да се „вулгаризира съвсем“, „да се превърща в гола, драстична шега, дори да се тривиализира“. Понеже комедията на Нушич дава на актьора в изобилни ефекти, с които да разсмее публиката, с тях се злоупотребяваше и те ставаха „храна на клоунските апетити на тй наречените артисти-нушичевици“.

Например практикантът Таса от „Съмнително лице“ е характерен за стария и новия начин на тълкуването на Нушич, споменава Богданович. Таса е типична жертва на буржоазното общество. Омразният, бюрократичен апарат на властта прилага към него всичките си свирепи и глупави прищевки. И поради това, че на него в самата комедия се смеят всички представители на властта, някога той бе представян от буржоазните сценографи по такъв начин, че ставаше предмет за най-големи подигравки. Превърщаха го в „палач“, в глупак. Тенденцията сега, в съвременното тълкуване на този и редица други Нушичеви образи, е сатирата да дейде на мястото си. Таса е престанал да бъде такъв, какъвто го представяха, но не е престанал да бъде смешен“. Той пак е комичен, но вече съвсем ясно проличава трагичността на съдбата му в безжалостното общество на буржоазията. Затова и в сполучливите сценични постановки той буди съмах, но предизвиква и съжаление.

¹ Тук и по-долу: Милан Богданович „Стари и нови“, книга IV, Београд, 1952 г.

Изтеглянето на Нушич от рамките на конвенционалността и локализма е друга съществена заслуга на Боян Ничев, независимо че този въпрос не се подема от него. Фактически, на практика, той пръв дава най-голямо яснота по въпроса и обобщава много сродни твърдения. Югославският критик Владимир Петрич например изтъква, че „не е далеч времето, когато публиката вече няма да се интересува от локалния колорит, когато вече няма да се смее на някакъв си герой само защото в него вижда иронията срещу еснафа от преди войната. . . Обществена сатира винаги ще оказва своето въздействие върху зрителите, но самата тя ще бъде недостатъчна, ако не покаже, че текстовете на Нушич притежават драматургични и художествени качества“¹. Критикът смята за много важно сценичното откриване на един нов Нушич, неоткрит досега. Нов и съвременен. Това е съвсем вярно, защото вече неопровержим и доказан (с няколко модерни постановки) е фактът, че по този начин може да се стигне до онова голямо и съществено, което отличава вечният Нушич и което дори не прозираше от сцената, когато се представяше „музейният Нушич“. И затова на мнението, че локалният колоритен елемент е най-съществен за драматургията на сръбския комедиограф и че лишен от него той губи всичко, Петрич реагира: „Ние смятаме, че Нушичевият драматургичен текст притежава редица качества, които му осигуряват голяма трайност на сцената. Ако всичко се сведе само до локалния колорит и плитките видове, писателят ще бъде изгубен“. Становището на Петрич цитираме, не за да облекчим изясняването на аналогичните връзки между него и Боян Ничев в това отношение, а за да изтъкнем едно обобщение, което свързва критиците с най-вярно отношение към новото виждане за Нушичевата комедиография.

Новото, което Б. Ничев внася в изследването на Бранислав Нушич, както обелвахме и преди, е всъщност малко и се отнася повече до детайлите. Въз основа на тях обаче той стига до изводи, които досега не са правени. Например анализът на редица стилни особености у Нушич, като съпоставянето, разгръщането на образите върху принципа на грешките, на сближаването с животни и пр. водят Ничев към откриване на нови степени на изобличение, нови явления в образителната система на писателя и пр. Такова е „развързването на композиционния възел“ на действието в Нушичевата комедия и разпадането му на самостоятелни линии.

¹ Владимир Петрич, „Сценска модернизация на Нушича“, Књижевност, брой 2, 1957 г.

Прогресивната промяна, новаторството, доказва Б. Ничев, отвеждат Нушич по-сетне към търсене на нови методи — в духа на времето (известна кинематографичност, асоциативност и пр.). Ничев подробно се спира на въпроса за прословутата „патриархалност“ на Нушич. Резултатът от неговия анализ е, че само грубият схематизъм отъждествява Нушичевите симпатии към патриархалното с класическото реакционно народничество (каквато тенденция има у някои критици). Защото симпатиите на Нушич към патриархалността, казва Ничев, „са имали винаги антикапиталистически характер“. Малко преди това авторът обобщава, че Нушич не бе носител на патриархален мироглед, взет като система от идейни възгледи, а на едно светоусещане, проникнато с нетърпимост спрямо буржоазния хаос и капиталистическата безправност и с привързаност към чистотата на нравите и простотата на човешките отношения, които писателят бе виждал в патриархалността“.

Боян Ничев не оставя невидена почти нито една страна на твореца Нушич, приближава се към него откъм неговите прилики и разлики с творци, оказали влияние върху неговото творческо развитие (Йован Стерия Попович, Гогол).

Хубава страна на доказателствата, с които Б. Ничев си служи, за да защити своята теза е, както вече казахме, широката, детайлна оценка на всичко, което изразява спецификата на Нушич. Понякога това прехвърля границата на умереното пояснение и авторът става разточителен. Но той никога не прехвърля границата на вярното. Израстването на писателското майсторство, наред с изграждането на обществено съзнание у писателя, е един значим белег за творческия образ на Нушич. При разработване на този въпрос Б. Ничев е достигнал не само до установяване в частност това, но и до принципно потвърждаване взаимната зависимост между тези два елемента у всеки един творец.

Но желанието на Б. Ничев да бъде изчерпателен по възможност докрай, води някъде до излишни подробности. Характерни неща му се изпълзват. Такъв е раздълът, в който разглежда въпроса за разликата между Йован Стерия Попович и Бранислав Нушич. Боян Ничев изтъква с

едно широко философско разсъждение същността на понятията „комедия на нрави“ и „комедия на характери“. Но той не отправя ясно тези съждения към основните разлики между двамата сатирици. Стерия е искал да поучава, да просвещава, да разпръсква с умни съвети онова, което е считал за глупост в обществото. Както казва и Велибор Глигорич, „у Стерия разумът е въртал пръчката на смеха“. Първото желание на Б. Нушич пък е било да размее публиката, а наедно с това в карикатура, в шеговити илюстрации да покаже опакото на живота. Той не извежда никога пред съда на честта, нито поставя когото и да било под ударите на разума. Тази съществена разлика не е определена точно в книгата на Б. Ничев (а тя е много важен момент в изясняване на Нушич), независимо че съществува в подтекста. Но подтекстът съвсем не може да потвърди, че тъкмо това е искал да каже авторът. Слабост на Ничев е и че той се е приближил до „вечните теми“ в творбите на Нушич и Стерия откъм приликите, а не откъм разликите (с оглед спецификата на времето) и затова е изтъкнал повече приемствената страна на Нушичевата комедиография спрямо тази на Стерия.

По-нататък авторът сочи, че верните социални черти на някои образи от „Обикновен човек“ са смекчени. Това е точно така. Но оттук (и само оттук!) той прави извод, че това е „проява на благосклонност и толерантност от страна на Нушич към явления от този род в сръбската обществена действителност“. Това е вероятно така, но само вероятно! Смекчените социални черти са резултат на различни обективни и субективни фактори. Мнението на Б. Ничев тук е произволно, защото не е обосновано.

Авторът е доста словоохотлив. На много места в книгата му това пречи да се изясни същината на казаното. Общите особености на редица отделни творби на Бранислав Нушич се преразказват обезателно при срещата с всяка от тях и това обременява системата на изложението.

Всички тези, по моему епизодични слабости, не обезценяват стойността на труда, в който Боян Ничев открива пред българския читател оригиналния и незабравим Бранислав Нушич.

ГАНЧО САВОВ